

ШАХСНИНГ ИНДИВИДУАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ

Режа:

1. Индивидуал – типологик хусусиятлар классификацияси
2. Шахс иқтидори ва қобилиятлари
3. Шахсинг темпераменти ва характери

Одам ташқи қиёфаси, бўй-басти
билан бошқа бирор кимсага
ўхшаши мумкин, лекин феъли,
мижози ва шахс сифатидаги
хусусиятлари нуқтаи
назаридан айнан бир хил
инсонлар бўлмайди.

Шахс – қайтарилмас, у ўз сифатлари ва борлиги билан ноёб. Ана шу қайтарилмаслик ва ноёблик асосида унинг индивидуал психологик хусусиятлари мажмуи ётади.

Шу ўринда биз юқорида таъриф берган шахс тушунчаси билан ёнма-ён ишлатиладиган яна икки тушунчага изох беришни ўринли деб ҳисоблаймиз. Бу “индивид” ва “индивидуаллик” тушунчалари.

Шахс индивидуаллиги:

Қобилиятлар

Темперамент

Характер

Иродавий сифат

Эмоция

Хулқига хос мотивация

Ижтимоий кўрсатмалар

Қобилиятлар – шахсдаги шундай индивидуал, турғун сифатларки, улар одамнинг турли хил фаолиятдаги кўрсаткичлари, ютуқлари ва қийинчиликлари сабабларини тушунтириб беради.

Темперамент – инсоннинг турли вазиятларда нарса, ходиса, холатлар вқа хатти – харакатларига нисбатан реакциясини тушунтириб берувчи хусусиятлар мажмуи.

Характер – шахснинг алохида инсон ва инсонлар гурухининг ўз-ўзига нисбатан муносабатларидлан орттирадиган сифатларини ўз ичига олади.

Иродавий сифатлар – ҳар биримизнинг олдимиздаги мақсад учун эришиш йўлидаги қийинчиликларни енгишимизни иаъминловчи маълум сифатларимиз мажмуини ўз ичига олади.

Эмоциялар ва мотивация – атрофимизда содир бўлаётган ҳодисалар, бизни ўраб турган одамлар ва уларнинг хатти – ҳаракатларини рухан қандай қабул қилиб, уларга биладиган хиссий муносабатларимизни билувчи сифатларимиз бўлиб, улар айни вазиятлардаги реал ҳолатимиздан ва уларнинг онгимизда акс этишидан келиб чиқади.

Демак, индивидуал сифатлар онги хаётимизнинг ажралмас қисми, идрокимиз, хотирамиз ва фикрларимиз йўналтирилган мухим предмет экан.

Кимдир жуда чаққон, тез иш қилади, лекин сифатсиз. Кимдир жуда яхши, қойилмақом иш қилади, лекин жуда секин, кимдир ишга юзаки қараб, номига уни бажаради. Бошқа бир одам унга бутун вужуди ва эътиқоди билан муносабатда бўлиб, тинимсиз изланади ва жамият учун манфаат келтиради.

Одамларнинг ўқув, меҳнат ва ижодий фаолиятидаги ўзига хосликни тушунтириш учун психология фани биринчи навбатда, қобилиятлар ва иқтидор масаласига мурожаат қилади.

Интеллектуал потенциал эса, бир томондан, хаётдаги барча жараёнларга, иккинчи томондан, шахсга бевосита алоқадор тушунча сифатида қаралган. Унинг ахамияти шундаки, у борлиқни ва бўладиган ходисаларни олдиндан башорат қилишга имкон беради.

Шу ўринда “**интеллект**” сўзининг луғавий маъносини тушуниб олайлик. **Интеллект** – лотинча сўз – intellectus – тушуниш, билиш ва intellectum – ақл сўзлари негизидан пайдо бўлган тушунча бўлиб, у ақл идрокнинг шундай бўлагики, уни ўлчаб, ўзгартириб, ривожлантириб бўлади. Бу интеллект ва у билан боғлиқ қобилиятлар ижтимоий характерга эга эканлигидан дарак беради.

Баъзан ўта иқтидор ва қобилиятли бола ҳақида гап кетса, ундаги бу сифат туғма эканлигига ишора қилишади. Истеъдодли, гениал олим, санъаткор ёки мутахассис ҳақида гап кетса ҳам худди шундай. Умуман, қобилиятларнинг туғма ёки орттирилган эконлиги масаласи ҳам олимлар диққат марказида бўлган муаммолардан.

Психологияда туғмалик аломатлари бор индивидуал сифатлар лаёқатлар деб юритилади ва унинг мккм хили фарқланади:

Табиий лаёқат

Ижтимоий лаёқат

Қобилиятсизлик ва интеллектнинг пастлиги сабабларидан бири шуки, ана шу икки хил лаёқат ўртасида тафовут бўлиши мумкин.

Ортирилган сифати шуки, бола токи билим, кўникма ва малакаларни ўстириш борасида ҳаракат қилмаса, энг кучли туғма лаёқат ҳам лаёқатсизлигича қолиб, у иқтидорга айланмайди.

Энг истеъдодли, машхур шахсларнинг энг буюк ишлари, эришилган улкан муваффақиятлари тагида ҳам қисман лаёқат ва тинимсиз меҳнат, интилиш, ижодкорлик ва билимга чанқоқлик ётади. Шунинг ҳам унутмаслик керакки, қобилиятсиз одам бўлмайди.

Агар шахс адашиб, ўзидаги ҳақиқий иқтидор ёки лаёқатни билмай, касб танлаган бўлса, табиийки, у атрофдагиларга лаёқатсиз, қобилиятсиз кўринади. Лекин аслида нимага унинг қобилияти борлигини ўз вақтида тўғри аниқлай олишмагани сабабли у бир умр шу тоифага кириб қолади.

Иқтидор – инсоннинг ўз
хатти-харакатлари,
билимлари,
имкониётлари,
малакаларига нисбатан
субъектив муносабати.

Иқтидорли инсон хусусиятлари

мардлик

Чидамлилик

Ўз-ўзини
бошқара олиш

Ташаббускорлик

У ана шундай харакатлари
билан баъзи ўта
истеъдодли, лекин кам
харакат кишилардан кўра
жамиятга кўпроқ фойда
келтиради. Иқтидорли
инсонда истеъдод сохиби
бўлиш имконияти бор.

Шахнинг умумий қобилиятлари ундаги шундай индивидуал сифатлар мажмуики, улар одамга бир қанча фаолият соҳасида ҳам муваффақиятли фаолият кўрсатиш ва натижаларга эришишга имкон беради.

Махсус қобилиятлар эса маълум бир соҳада ютуқларга эришиш, юқори кўрсаткичлар беришга имкон берувчи сифатларни ўз ичига олади.

Адабий қобилиятларга улардан фарқли, ижодий хаёл ва тафаккур, хотирадаги ёнқин ва кўрғазмали образлар, эстетик хислар, тилни мукаммал билишга лаёқат; педагогик қобилиятларга эса педагогик одоб, кузатувчанлик, болаларни севиш, билимларни ўзгаларга беришга эҳтиёж каби қатор индивидуал хусусиятлар киради. Худди шунга ўхшаш қолган борча қобилиятларни ҳам зарур чифатлар тизимида тахлил қилиш мумкин ва бу катта тарбиявий ахамиятга эга бўлади.

Шахнинг индивидуал хусусиятлари

```
graph TD; A[Шахнинг индивидуал хусусиятлари] --- B[туғма]; A --- C[биологик]
```

туғма

биологик

Чунки, бир томондан, шахс ижтимоий мавжудот бўлса, иккинчи томондан, биологик яхлитлик, туғма сифатларни ўз ичига олган субстрат – индивид ҳам. Темперамент ва лаёқатлар индивиднинг динамик ўзгарувчан психик фаолияти жараёнини таъминловчи сифатларини ўз ичига олади. Бу сифатларнинг ахамияти шундаки, улар шахсда онтогенетик таракқиёт жараёнида шаклланадиган бошқа хусусиятларга асос бўлади.

Темперамент хусусиятлари шахснинг ички тузилмаси билан бевосита боғлиқ бўлиб, уларнинг намоён бўлиши унинг аниқ вазиятларга муносабатини, экстремал вазиятларда ўзини қандай тутишини белгилаб беради.

Ўзини босиб олган, хаёт қийинчиликларини сабр-бардош билан кўтарадиган инсонни одамлар орасидаги обрўси ҳам юаланд бўлади. Бу унинг ўз-ўзига нисбатан хурматини оширади, ишга, одамларга ва нарсаларга муносабатини такомиллаштириб боришига имкон беради. Темпераментнинг яна бир ахамиятли жихати шундаки, у хаётий воқеалар ва вазиятларни, жамиятдаги ижтимоий гурухларни “яхши-ёмон”, “ахамиятли-ахамиятсиз” мезонлари асосида ажратишга имкон беради. Яъни темперамент одамнинг ижтимоий объектларга нисбатан “сезгирлигини” тарбиялайди, профессионал махорат ва касб малакасининг ошиб боришига ёрдам беради.

Сангвиник

Флегматик

**Темперамент
турлари:**

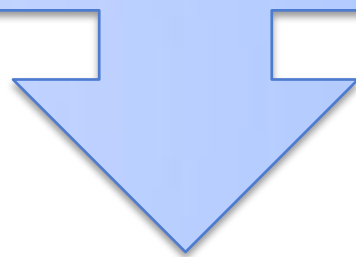
Холерик

Меланхолик

Кундалик хаётимизда “**характер**” сўзи кўп ишлатиладиган сўзлардан. Уни биз доимо бировларга баҳо бермоқчи бўлсак, ишлатамиз. Бу сўзнинг маъносини олимлар “**босилган тамға**” деб ҳам изохлашади.

Характер – шахсдаги шундай психологик, субъектив муносабатлар мажмуи, уларнинг борлиққа, одамларга, предметли фаолиятга ҳамда ўз-ўзига муносабатини ифодалайди. Демак, “**муносабат**” тушунчаси характерни тушунтиришда асосий ҳисобланади.

Характернинг икки компоненти:

Эмоционал-когнитив – борлик мухитнинг турли томонларини шахс қандай эмоционал хис қилиши ва ўзида шу оламнинг эмоционал манзарасини яратиши

Мотивацион-иродавий – маълум характерлар ва хулқни амалга оширишга ундовчи кучлар. Демак, бизнинг маълум маъно ва мазмун касб этган муносабатларимиз бўлиб, уларнинг хар бирида бизнинг хиссий кечинмаларимиз акс этади ҳамда характеримиз намоён бўлади.

Машхур рус олими, психология фани методологиясини яратган С.Л.Рубинштейн шахсинг ўзига хослиги ва методологик тизимда учта асосий тузилмани ажратган эди:

1. муносабатлар ва йўналиш шахсдаги асосий кўринишлар сифатида – бу шахсинг хаётдан нима кутиши ва нимани хохлаши.

2. Қобилиятлар ана шу тилак-истакларни амалга ошириш имконияти сифатида – бу одамнинг нималарга қодир эканлиги.

3. Характер имкониятларидан фойдаланиш, уларни кенгайтиришга қаратилган турғун, барқарор тенденциялар, яъни бу одамнинг ким эканлиги.

Психологияда характернинг қуйидаги тизими эътироф этилади:

- Мехнат фаолиятида намоён бўладиган хулқ-атвор хусусиятлар – мехнатсеварлик, мехнаткашлик, ташаббускорлик, ишга лаёқат, ишга қобиллик, маъсулият, дангасалик, қўнимсизлик ва бошқалар.

- Инсонпарварга нисбатан бўлган муносабатларда намоён бўладиган сифатлар – одоблилик, меҳрибонлик, жонсаралик, дилгирлик, мулоқотга киришувчанлик, альтруизм, ғамхўрлик, раҳм-шафқат ва бошқалар

- Ўз-ўзига муносабатга алоқадор характерга оид сифатлар – камтарлик, камсуқумлик, мағрурлик, ўзига бино қўйиш, ўз-ўзини танқид, ибодат, шарму ҳаё, манмансираш ва бошқалар.

- Нарсалар ва ходисаларга муносабатларда намоён бўладиган хусусиятлар тартиблилик, оқиллик, саранжом-саришталик, қўли очиқлик, зикналик, тежамкорлик, покизалик ва бошқалар.

Характер хусусиятларининг нималарда намоён бўлиши, уларнинг белгилари масаласи ҳам амалий жихатдан муҳим.

Энг аввало, характер инсоннинг хатти-харакатлари ва амалларида намоён бўлади. Одамнинг онгли ва мақсадга қаратилган ҳаракатлари унинг ким эканлигидан дарак беради.

Нутқнинг хусусиятлари (баланд товуш билан ёки секин гапириши, тез ёки босиқлиги, эмоционал бой ёки жонсиз) ҳам характернинг йўналишини белгилайди.

Ташқи қиёфа – юзининг очик ёки тунд эканлиги, кўзларининг самимий ёки жохиллиги, қадам босишлари – тез ёки босик, майда қадам ёки салобатли туриши, виқорли ёки камтарона – буларнинг хаммаси характерни ташқаридан кузатиб ўрганиш белгилари.

Бундан ташқари, илм оламида жуда кўплаб уринишлар бўлган. Уларда одамнинг турли табиий, туғма хусусиятларига характерни боғлашга уринишлар бўлган.